

Nederlands in de basisvorming; evaluatie van de eerste vijf jaar

Een samenvatting van het inspectierapport

Wat is er terechtgekomen van de invoering van de basisvorming? Hoe ver zijn we vijf jaar na 1 augustus 1993? Dat was de vraag die de inspectie moest beantwoorden. De inspectie bezocht 120 scholen, voerde gesprekken met schoolleidingen, leden van middenkader, secties, ouders en leerlingen en observeerde 7300 lessen. De resultaten werden op 15 september 1999 bekend gemaakt door de publicatie van het algemene rapport *Werk aan de basis*, en 19 vakrapporten.

In dit artikel geven we een samenvatting van het rapport over het vak Nederlands. Het artikel opent met de aanloop naar de basisvorming. Vervolgens leest u hoe de inspectie de kwaliteit van het leerstofaanbod, de lessen en het functioneren van de secties beoordeelt. Daarna gaan we in op de leerlingresultaten. Als afsluiting geven we aan wat er zou moeten gebeuren om de kwaliteit van het vak Nederlands te verbeteren. Tot slot treft u een samenvatting en een grafisch overzicht aan van alle aspecten.

Nog twee opmerkingen vooraf. In dit artikel gaan we niet in op de onderzoeksmethodiek. Dat voert in dit verband te ver. Verder wijzen we erop dat het onderzoek is uitgevoerd ten tijde van de eerste generatie kerndoelen en algemene vaardigheidsdoelen. De resultaten moeten worden gezien vanuit een ontwikkelingsperspectief.

Aanloop naar de basisvorming

De kerndoelen Nederlands vormen de neerslag van een vakinhoudelijke discussie, die vanaf eind jaren zestig is gevoerd. Het accent verschoof van het aanleren van kennis van het taalsysteem naar oefening van taalvaardigheden. De communicatieve aspecten van taalgebruik kwamen centraal te staan. Ook kwam er meer aandacht voor de functies van taal en de taalvormen die daaraan gekoppeld zijn.

In de kerndoelen zelf is goed te zien dat communicatief taalonderwijs het uitgangspunt is. Inhoudelijk is een flink aantal verschuivingen binnen het vak Nederlands te onderscheiden. Zo heeft bijna een derde deel van de kerndoelen betrekking op mondelinge taalvaardigheden. Diverse kerndoelen hebben betrekking op taalbeschouwing als reflectie-activiteit. Er is aandacht binnen de kerndoelen voor de persoonlijke beleving van leerlingen bij teksten, taalculturele vorming en de rol van de media in de communicatie. Drie kerndoelen hebben betrekking op informatieverwerving en -verwerking, ook met behulp van de computer. Twee kerndoelen zijn expliciet gericht op studievaardigheden.

Vanuit de algemene doelstelling voor Nederlands zijn bovendien twee belangrijke vakdidactische uitgangspunten af te leiden. Bij opdrachten in de klas zal veelvuldig gebruik moeten worden gemaakt van complete communicatieve taalsituaties. Verder zal er in de lessen aandacht moeten zijn voor een procesgerichte aanpak.

Het leerstofaanbod

Voldoende aandacht?

We hebben bekeken of secties Nederlands er in slagen om alle kerndoelen aan bod te laten komen in hun onderwijs. Dat is op 39 procent van de bezochte scholen het geval. We vinden dat een onvoldoende resultaat. Vaak zijn lang niet alle sectieleden op de hoogte van de inhoud van de kerndoelen. Een actueel vakwerkplan met duidelijke leerlijnen voor alle vaardigheden en kennisterreinen ontbreekt doorgaans. Veel leraren, met name in het (i)vb, vinden serieuze aandacht voor alle facetten van alle kerndoelen ook vrijwel onmogelijk in de beschikbare tijd. Het blijkt dat vwo en (i)vbo gemiddeld iets onder de adviesurentabel voor het vak zitten. In het (i)vb wordt de lestijd die vrijkomt door vrijstelling voor een moderne vreemde taal vrijwel nooit gebruikt om meer uren Nederlands aan te bieden.

Natuurlijk speelt ook een rol dat het overgrote deel van de kerndoelen geheel of gedeeltelijk nieuw is. Verder schenkt geen enkele methode aandacht aan alle kerndoelen. Ook biedt de toetskeuze de gelegenheid vernieuwende kerndoelen te veronachtzamen. Bovendien gelden de vernieuwde examenprogramma's pas jaren nadat de kerndoelen voor de basisvorming zijn vastgesteld.

Hoe is het gesteld met de afzonderlijke kerndoelen in het onderwijsprogramma? Ik noem de meest opvallende zaken.

Spreken en luisteren

Vijf van de zes kerndoelen die betrekking hebben op spreken en luisteren komen onvoldoende aan de orde. Alleen het oefenen van een monoloog komt voldoende aan bod, hoewel deze vaardigheid meestal geoefend wordt in de beperkte vorm van een traditionele spreekbeurt. In de methode worden oefeningen mondelinge taalvaardigheid vaak overgeslagen. Afspraken binnen de sectie blijven veelal beperkt tot de schriftelijke taalvaardigheden. Leraren vinden het oefenen van mondelinge taalvaardigheden ook vaak lastig te organiseren. Bovendien zijn ze niet allemaal overtuigd van het belang van systematische oefening van deze vaardigheden.

Schrijven en lezen

De vaardigheden schrijven en lezen krijgen in het algemeen ruime aandacht, met uitzondering van 'een eigen tekst herschrijven'. Methoden ruimen hiervoor ook nauwelijks plaats in. Zeker in relatie met het kerndoel dat gebruik van tekstverwerkingsapparatuur bij het schrijfproces betreft, zouden leraren hier meer aandacht aan moeten besteden. Opvallend is de grote nadruk op fictionele teksten in alle opleidingen. De methodes bieden hierbij veel steun. Bovendien sluit dit onderwerp vaak aan bij de eigen belangstelling van leraren.

Taal en taalverschijnselen

Een aantal kerndoelen uit het domein 'kennis over taal en taalverschijnselen' komt onvoldoende aan de orde, terwijl aan spelling en grammatica in alle opleidingen uitgebreid aandacht wordt geschonken. Meestal worden deze onderdelen binnen mavo, havo en vwo zelfs uitgebreider behandeld dan het kerndoel voorschrijft. Opmerkelijk is dat het kennen van schrijfprocessen en -procedures onderbelicht blijft. Leerlingen schrijven wel veel, maar leren onvoldoende welke fasen het schrijfproces behoort te doorlopen. Het kerndoel gericht op taalvariatie blijft onderbelicht. Gezien de huidige heterogene leerlingenpopulatie is dat opmerkelijk. De methodes bieden overigens weinig lesmateriaal over dit onderwerp.

Nog geen tien procent van de secties besteedt voldoende aandacht aan het gebruik van tekstverwerkingsapparatuur in de lessen Nederlands. Een belemmerende factor is dat slechts een beperkt deel van de secties over geschikte hard- en software beschikt. Bovendien voelen veel leraren zich onvoldoende vaardig om lessen waarin de computer wordt gebruikt goed uit te voeren.

Algemene vaardigheden

Het vak Nederlands leent zich bij uitstek voor oefening van of reflectie op de meeste algemene vaardigheidsdoelen. Te weinig scholen maken goed gebruik van de verwantschap tussen het vak Nederlands en de algemene vaardigheidsdoelen. 'Eigen standpunt verwoorden' en 'samenwerken aan opdrachten' komen het meest tot hun recht.

Samenhang

De basisvorming heeft ook als doelstelling meer samenhang te brengen in het onderwijsprogramma. Ongeveer een derde deel van de secties Nederlands overlegt incidenteel met andere secties. Dat vinden we weinig, gezien de samenhang tussen een aantal kerndoelen van Nederlands en die van andere vakken. Veelal vormen vakken toch eilanden binnen het onderwijsprogramma. Dat komt ook door tijdgebrek van leraren. Stimulansen vanuit de schoolleiding voor samenwerking tussen vakken ontbreken veelal.

Aansluiting

Tot slot hebben we gevraagd naar de aansluiting van het vak Nederlands met enerzijds het basisonderwijs en anderzijds de bovenbouw vbo/mavo en havo/vwo. Doorgaans zijn secties redelijk op de hoogte van belangrijke leerresultaten na de basisschool, gemeen bij de start van het voortgezet onderwijs. Maar men is veelal een stuk minder bekend met de inhoud en didactiek van het vak op de basisschool. Secties anticiperen nog te weinig op de eerder ingevoerde nieuwe examenprogramma's van vbo/mavo, die goed aansluiten bij de kerndoelen van de basisvorming. De huidige examenprogramma's havo/vwo sluiten niet goed aan bij de basisvorming. Meer dan eens werd naar voren gebracht dat de tweede fase een zeker positief effect zal hebben op de vernieuwing in de basisvorming.

De lessen

In hoeverre zorgen leraren voor een goede uitvoering van het onderwijsprogramma? We hebben ons een oordeel gevormd over het pedagogisch handelen en het klassenmanagement, twee basisvaardigheden. Verder hebben we gekeken naar de vakdidactiek, het bevorderen van actief leren en het rekening houden met verschillen (differentiatie), drie vaardigheden die nauwer samenhangen met de basisvorming.

Pedagogisch handelen

Wij hebben in 79 procent van de lessen Nederlands het pedagogisch handelen als voldoende of goed gekwalificeerd. Naar ons oordeel een acceptabel resultaat. Het merendeel van de leraren gaat respectvol om met leerlingen en zorgt door duidelijke gedragsregels voor een goed werkklimaat. Ook reageren leraren op een positieve manier op vragen, antwoorden en opmerkingen van leerlingen. Helaas spreken in minder dan de helft van de lessen leraren positieve verwachtingen uit over wat leerlingen aankunnen.

Klassenmanagement

Naast goed pedagogisch handelen zijn adequate directe instructie, klassenmanagement en leerstofverwerking belangrijke elementen van effectief onderwijs. Op deze aspecten hebben wij 67 procent van de lessen Nederlands als voldoende of goed beoordeeld. Dit percentage vinden we te laag. Een manco van veel lessen is dat doel en opbrengst onvoldoende worden verhelderd. Ook hebben we in lessen te weinig variatie in werkvormen waargenomen en

vertrekken leraren niet voldoende vanuit voor leerlingen herkenbare situaties. Over het algemeen is de uitleg van de leerstof duidelijk en gaan leraren regelmatig na of leerlingen de stof begrijpen.

Vakdidactisch handelen

De algemene vakdoelstelling, de inhoud van de kern-doelen en algemene vaardigheidsdoelen vormen de basis voor het vakdidactisch profiel, waarmee we naar de lessen Nederlands hebben gekeken. Bij de beoordeling van het vakdidactisch handelen hebben we 56 procent van de lessen als voldoende of goed gekwalificeerd. Dat vinden we een te laag percentage. Een ruime meerderheid van de leraren bewerkstelt dat leerlingen vaardigheden oefenen in opdrachten die praktische situaties representeren. De meeste methodes zijn hierbij behulpzaam. Ook besteedt een ruime meerderheid van de leraren aandacht aan enige vorm van oriëntatie of voorbereiding op een opdracht. Leraren stimuleren leerlingen echter onvoldoende om op een uitgevoerde opdracht te reflecteren. Ook het gericht bevorderen van leerresultaten met betrekking tot vaardigheden vindt onvoldoende plaats. Opvallend is dat leraren over het algemeen de methode nauwgezet volgen en verschillende vakonderdelen na elkaar de revue laten passeren zonder daarin voor leerlingen samenhang aan te brengen. Het onderwijs in spelling, interpunctie en zinsbouw wordt meestal traditioneel vormgegeven. In veruit de meeste lessen wordt geoefend aan de hand van contextloze, losse zinnestukjes. Reflectie op (eigen) stukjes tekst gebeurt weinig. De vormgeving van het fictie-onderwijs gebeurt meestal goed. In ruim driekwart van de lessen waarin fictie aan de orde komt, laat de leraar eigen inbreng en persoonlijke beleving van leerlingen voldoende tot hun recht komen.

Actief leren

Actief leren is een belangrijke didactische vernieuwing die met de basisvorming meekwam. In 49 procent van de lessen bevordert de leraar het actief leren van leerlingen voldoende tot goed. We hadden niet verwacht actief leren vijf jaar na de basisvorming in alle lessen aan te treffen, maar vinden dat we nu te weinig van deze vernieuwing hebben waargenomen. We hebben vooral te weinig gezien dat leraren de leerlingen stimuleren om zelf initiatief te nemen. Ook bevorderen ze te weinig taakgerichte interactie tussen leerlingen onderling en moedigen ze leerlingen te weinig aan hun eigen oplossingen te expliciteren.

In driekwart van de lessen laten leraren leerlingen wel zelfstandig werken. Dit betreft vaak een uitnodiging tot het individueel maken van vastgelegde opdrachten en geen stimulans tot samenwerken of het nemen van eigen initiatieven.

Differentiatie

Er wordt bij Nederlands weinig gedifferentieerd. Slechts in 23 procent van de lessen houden leraren voldoende rekening met verschillen. Differentiatie-materiaal wordt over het algemeen niet op basis van

individuele leerbehoeften aangewend. Waar gedifferentieerd wordt gaat het meestal om extra aandacht voor zwakke leerlingen. In bijna een derde van de lessen biedt de leraar extra hulp aan leerlingen die dat nodig hebben.

De vaksectie

Vaksecties spelen doorgaans een belangrijke rol bij de vormgeving van het onderwijs in de vakken. Naar ons oordeel is het wenselijk dat leraren Nederlands in hun sectie afspraken maken over de inhoud en aanpak van de lessen. Bovendien zijn afspraken over de evaluatie van leerresultaten in sectieverband nodig.

Uitgangssituatie

Eerst iets over de uitgangssituatie van de secties Nederlands. Met een gemiddelde van acht personen zijn secties Nederlands het meest omvangrijk. Bijna alle leraren die Nederlands geven (96%) zijn bevoegd voor het vak. Ruim tweederde deel heeft een tweede-graads bevoegdheid.

Weinig leraren hebben zich voor het vak Nederlands in de basisvorming specifiek geschoold. Vakliteratuur wordt door maar een beperkt deel van de leraren bijgehouden.

De meeste leraren Nederlands beschikken niet over een eigen lokaal en vaak ook niet over een vaklokaal. Nogal wat leraren leiden, sjouwend met leermedelen, een zwervend bestaan binnen het gebouw.

Audiovisuele apparatuur en informatiebronnen zouden in elk lokaal of onder handbereik buiten het lokaal aanwezig en toegankelijk moeten zijn. Dat is vaak niet het geval. Bovendien zouden, meer dan nu het geval is, lokalen een stimulerende leeromgeving moeten zijn. De opstelling van het schoolmeubilair (in rijen) draagt doorgaans niet bij aan de realisering van communicatief taalonderwijs.

Driekwart van de vestigingen beschikt over een redelijke bibliotheek. Met name een deel van de vbo/mavo-vestigingen moet een goede bibliothecaire voorziening ontberen.

Vakontwikkeling

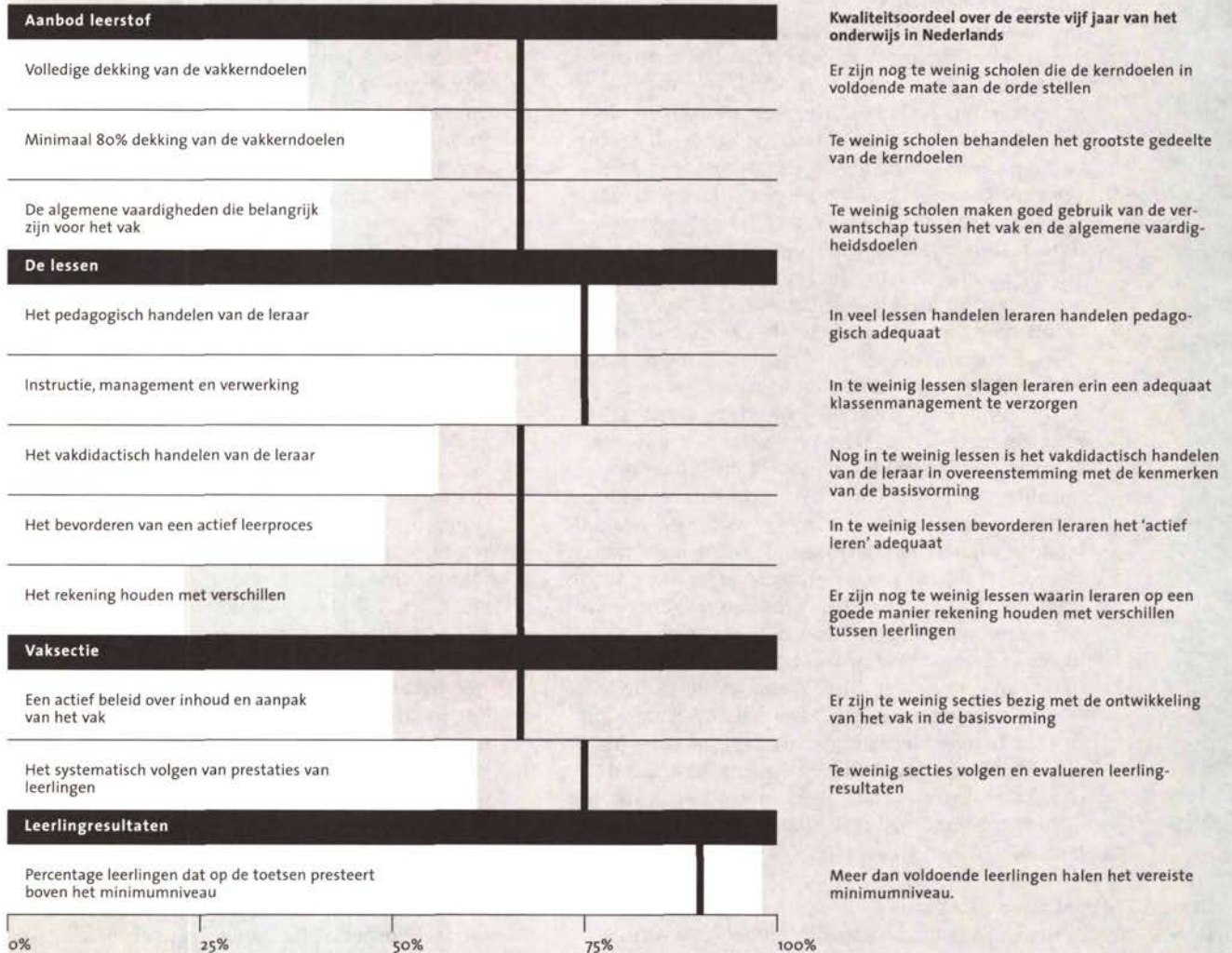
Tijdens gesprekken met secties hebben we onderzocht of ze een actief beleid voeren ten aanzien van de ontwikkeling en organisatie van het vak. De helft van de secties Nederlands is actief bezig met de ontwikkeling van hun vak in de basisvorming. We vinden dat te weinig. Meestal vindt er wel regelmatig werkoverleg plaats - gemiddeld zo'n acht á negen keer per jaar. Leerstofplanning, toetsing en technisch-organisatorische kwesties komen dan veelal aan de orde. Meestal maakt men geen afspraken over de gewenste vakinhoudelijke en (vak)didactische aanpak. Bij bijna tweederde van de secties is een vakwerkplan aanwezig, dat in het algemeen echter weinig stimulerend en sturend werkt naar de sectieleden.

Voor het gegeven dat vernieuwingen in het vak weinig aandacht krijgen tijdens het werkoverleg zijn verschillende verklaringen. Een deel van de leraren (vooral in vbo/mavo) geeft meer dan één schoolvak.

Vakkaart Nederlands in de basisvorming

Onderzoeksresultaten van 120 scholen

Wat is de kwaliteit van het vak Nederlands in de basisvorming? (in procenten)

Percentage van de 120 scholen en 745 lessen met een voldoende op betreffend evaluatie-onderwerp

Norm voor de verschillende evaluatie-onderw

Dat betekent dat leraren hun aandacht moeten verdelen en dat er bovendien vaak sprake is van discontinuïteit in de personele bezetting. Veel leraren havo/vwo stellen dat ze zich de afgelopen periode vooral gericht hebben op de vernieuwingen in de tweede fase.

Registratie en evaluatie

Om te kunnen beoordelen of de doelen van de basisvorming worden bereikt is systematische registratie en evaluatie van vorderingen van leerlingen nodig. De sectie kan daarbij een belangrijke rol vervullen. Van de secties Nederlands registreert en evalueert 61 procent de prestaties van leerlingen in voldoende mate. We vinden dit een mager resultaat. Bij de meeste secties is de beoordeling van de leerresultaten gebaseerd op frequente en zorgvuldige toetsing. Secties maken meestal afspraken over proefwerken en becijfering. De toetsing is echter vaak eenzijdig. In bijna de helft van de secties worden niet alle domeinen getoetst. Met name toetsing van spreek- en luistervaardigheden ontbreekt vaak. Ook komt toetsing van informatievaardigheden weinig voor. Praktische opdrachten en vaardigheden blijven in de toetsing onderbelicht.

Leerlingresultaten

Om de vraag te kunnen beantwoorden of leerlingen de kerndoelen voor Nederlands beheersen, hebben we gebruik gemaakt van resultaten op proefafnames van toetsen. Voor Nederlands zijn de toetsen lezen, kijken en luisteren en schrijven afgenomen. Bij de laatste vaardigheid zijn vier onderdelen beoordeeld: inhoud, taalgebruik, conventies en techniek.

Een breed samengestelde groep beoordelaars heeft aangegeven welk minimumniveau leerlingen zouden moeten behalen. De resultaten op de toetsen lezen en kijken en luisteren zijn voor leerlingen van alle opleidingen boven of op niveau. Voor de toetsen schrijven blijkt dat voor de onderdelen inhoud, taalgebruik en techniek de gemiddelde leerlingen gemiddeld op of boven niveau. Op het (i)jvbo-niveau wordt op deze toetsen het minimumniveau niet altijd gehaald. Voor het onderdeel conventies wordt door havo/vwo-leerlingen en een aantal leerlingen uit (i)jvbo onder hun niveau gepresteerd. De algemene conclusie is dat de resultaten goed zijn.

Als we kijken naar het gebruik van de afsluitende toetsen basisvorming door scholen dan blijkt dat de leestoets het meest is gebruikt. Nagenoeg alle secties Nederlands hebben goede afspraken gemaakt over de afsluiting van de basisvorming. De meerderheid van de secties vindt dat de toetsen voldoende aansluiten bij hun onderwijs.

Naar meer kwaliteit

Hoe kan de kwaliteit van het vak Nederlands in de basisvorming worden verbeterd?

We hebben een aantal suggesties voor secties en schoolleidingen. In het algemene rapport doen we ook algemene aanbevelingen aan de overheid.

Sectiebeleid

We vinden dat secties meer vakinhoudelijke en vakdidactische gesprekken zouden moeten voeren en hun aanpak ook vast moeten leggen in een beknopt maar actueel vakwerkplan. Secties zullen zelf moeten nagaan of alle kerndoelen aan bod komen. Ook zullen de eindtermen van de nieuwe examenprogramma's door de secties in verband moeten worden gebracht met de kerndoelen. Oefening en toetsing van mondelinge taalvaardigheden zal veel meer accent moeten krijgen. Ook revisie van teksten in relatie tot gebruik van tekstverwerkingsapparatuur verdient meer aandacht. Het spelling- en grammatica-onderwijs moet minder traditioneel worden vormgegeven.

Met name in opleidingen waar het uitvoeren van mondelinge en schriftelijke instructies een probleem vormt zou voor instructie-oefeningen een boven gemiddelde aandacht verwacht mogen worden. Binnen de sectie zullen afspraken moeten worden gemaakt over oefening van algemene vaardigheden. In de didactiek pleiten wij ervoor dat leraren meer aandacht besteden aan reflectie en het geven van duidelijke aanwijzingen zodat leerlingen ook echt vorderingen kunnen boeken. In sectieverband zouden afspraken gemaakt moeten worden over het systematisch bijhouden van vakliteratuur en het deelnemen aan relevante nascholing.

Schoolbeleid

Schoolleidingen zouden secties veel meer moeten stimuleren tot vakinhoudelijk en vakdidactisch overleg. Ook zouden schoolleidingen moeten bewaken dat secties de kerndoelen daadwerkelijk behandelen en toetsen. Het is aan te bevelen om in het (i)jvbo de lestijd die als gevolg van vrijstelling voor een moderne vreemde taal vrijkomt, meer dan nu het geval is in te zetten voor extra uren Nederlands.

Samenvatting en vakkaart

We vatten de kwaliteit van het vak Nederlands als volgt samen. Vijf jaar na de invoering van de basisvorming blijkt het vak Nederlands op veel punten voor verbetering vatbaar. Het programma is op veel scholen niet volledig ingevoerd: slechts 39 procent van de scholen slaagt erin de kerndoelen in voldoende mate aan de orde te stellen. De lessen zijn in 79 procent van de lessen pedagogisch van voldoende kwaliteit. Teleurstellend is dat eenderde van de lessen niet voldoet aan de eisen van effectief onderwijs en vakdidactisch zwak is. Leraren Nederlands differentiëren weinig en stimuleren hun leerlingen niet voldoende tot actief leren. Te weinig secties werken gericht aan de ontwikkeling van hun vak in de basisvorming. De aansluiting met het basisonderwijs en de bovenbouw is voor verbetering vatbaar. Op de toetsen van de basisvorming presteren leerlingen voldoende op niveau.

Mevrouw drs C. P. de Graaff is inspecteur voortgezet onderwijs.